

## Тема: Світове господарство.

**Поділ праці.** Поділ праці виник у результаті розвитку людського суспільства. Під час його формування між людьми виникали певні трудові зобов'язання, стосунки. Люди, займаючись індивідуальною трудовою діяльністю, розподіляли між собою обов'язки щодо виконання тієї чи іншої роботи спочатку в землеробстві, потім у скотарстві і, нарешті, у промисловості. В процесі розвитку продуктивних сил та формування виробничих відносин розподіл обов'язків трансформувався у суспільний поділ праці.

Географічний або територіальний поділ праці є формою суспільного розподілу праці і виявляється: а) у формуванні господарської спеціалізації територій — виробництві певної продукції, призначеної для вивозу (при цьому за певними територіями «закріплюються» ті галузі спеціалізації, для яких є найкращі природні та соціально-економічні умови); б) у товарному обміні результатами господарської діяльності — вивозі продукції галузей спеціалізації і ввезі продукції інших галузей (завозять продукцію, виробництво якої наданій території або взагалі є неможливим у зв'язку з її природними особливостями, або недостатнім для власних потреб, або ж недоцільним з погляду вартості, ніж ввіз з інших територій). Господарську спеціалізацію територій визначають як готова продукція (наприклад, автомобілі), так і її частини (деталі, вузли, агрегати), а також сировина й напівфабрикати (залізна руда, кокс, чавун, сталь тощо).

**Міжнародний географічний поділ праці** — це найвища форма суспільного поділу праці. Чинниками міжнародного поділу праці можуть бути: 1) географічне положення країн (наприклад, приморські країни спеціалізуються на морському рибальстві, обслуговуванні світової морської торгівлі (*Сінгапур, Кіпр, Панама, Греція*) внутрішньоконтинентальні країни — на міжнародних транзитних перевезеннях сухопутним транспортом); 2) природно-ресурсна база, яка визначає спеціалізацію країн на галузях добувної промисловості, сільського, лісового та лікувально-санаторного господарства, відпочинку і туризму; 3) соціально-економічні умови (коли різноманітні галузі спеціалізації форсуються під впливом історичних особливостей розвитку країн, національних і релігійних традицій населення, наявності значних або висококваліфікованих трудових ресурсів, нагромадження капіталів, науково-технічного прогресу, впровадження новітніх технологій тощо).

Особливістю географічного поділу праці є те, що він дає змогу зменшити або й зовсім зняти деякі проблеми, пов'язані, наприклад, з нестачею ресурсів у будь-якому районі країни. Чим більший вибір взаємодіючих чинників і передумов має та чи інша територія або країна, тим більші в неї можливості брати участь у міжнародному географічному поділі праці. Щоб подібна спеціалізація могла виникнути взагалі, необхідні певні умови: країна, яка виходить на світовий ринок, повинна мати переваги бодай над частиною інших виробників продукції, що вона пропонує. Наприклад, мати дешеву сировину або володіти секретами новітніх технологій. Водночас на світовому ринку має бути попит на цю продукцію, і, нарешті, затрати на транспортування мають бути обопільно вигідними і для країни-виробника, і споживача.

Міжнародною спеціалізацією визначається господарська діяльність багатьох країн. *Японія*, наприклад, стала крупним експортером автомобілів, морських суден, продукції радіоелектроніки та роботобудування. *Болгарія* спеціалізується на продукції агропромислового комплексу. *Замбія* — експортер мідної руди та рафінованої міді. Канада посідає одне з перших місць у світі зі збирання і експорту зернових культур, тобто зернове господарство — галузь її міжнародної спеціалізації. На ступінь участі країни в міжнародному поділі праці впливає рівень розвитку продуктивних сил. Кожна країна, яка має абсолютні переваги у виробництві будь-яких товарів і послуг, має змогу експортувати їх в обмін на товари, що вона не виробляє. Наприклад, країні, яка спеціалізується на виробництві наукомісткої продукції, недоцільно виробляти просту та дешеву продукцію. Інколи країна пропонує на світовий ринок лише сировину, наприклад

нафту, газ чи ліс. Проте і географічне положення, і природні ресурси є тільки первинними чинниками міжнародного поділу праці. Вирішальну роль тут відіграють соціально-економічні умови: рівень розвитку продуктивних сил, особливості структури господарства, організація зовнішньоекономічної діяльності, рівень розвитку зовнішньоекономічного менеджменту в країні, вибір стратегії і тактики зовнішньоекономічного маркетингу. Історичні реалії свідчать, що існує потреба в розвитку міжнародних економічних відносин, сприянні укладанню зовнішньополітичних і зовнішньоторговельних угод як між окремими підприємствами, так і на урядовому рівні між країнами і блоками країн.

**Світове господарство.** Численні міжнародні зв'язки об'єднують країни світу в тісну систему — світове співтовариство, а їх національні економіки — у світове господарство. Світове господарство охоплює всі країни, тому воно — неоднорідне та суперечливе. У табл. 4 наведено головні етапи і стадії його формування. Основою всесвітніх економічних відносин є світовий ринок, що забезпечує обмін товарами. Виникнення світового господарства має історичне значення. Зі встановленням регулярних торгово-фінансових і виробничих зв'язків між різними країнами, регіонами та цілими континентами зникла їх багаторічна національно-господарська відокремленість, що гальмувала соціально-економічний прогрес у світі.

Цей процес розпочався ще на мануфактурній стадії розвитку капіталізму (XVI -XVIII ст.) і завершився на рубежі XIX- XX ст. Умовою формування світового господарства був бурхливий розвиток галузей промисловості в окремих країнах, транспорту, широких міжконтинентальних зв'язків світового ринку. Економічні зв'язки між країнами ставали дедалі різнобічними (торгівля, будівництво спільних підприємств, науково-технічні зв'язки тощо).

**Світове господарство** — це складна система, яка функціонує і розвивається на основі конкуренції і співробітництва, міжнародних погоджень, валютної системи і діяльності певних міжнародних організацій

Міжнародного валютного фонду (МВФ), Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР), Міжнародної торговельної організації (МТО). Світове господарство розвивається під впливом могутніх транснаціональних компаній чи корпорацій (ТНК), які контролюють понад третину світового виробництва і торгівлі, впливають на обсяг, структуру і спрямованість міжнародних товарних потоків та послуг. ТНК прискорюють розвиток світового господарства, сприяють його прозорості, впровадженню новітніх технологій у багатьох країнах завдяки концентрації капіталу і сучасній науково-технічній базі. Створення регіональних міжнаціональних господарських комплексів, зближення і взаємодія господарств країн сприяють розвитку економічної інтеграції. Світове господарство — складна система, в якій розрізняють галузеву та територіальну структуру.

**Галузева структура** — це сукупність споріднених груп галузей, які виробляють однорідну продукцію, надають різноманітні послуги і здійснюють суспільно корисну діяльність різних видів. Нині в усіх країнах відбувається формування міжгалузевих комплексів і систем, що

Таблиця 4

Формування світового господарства		
Етап формування	Стадія розвитку	Переважна сфера розвитку
Зародження	Аграрна	Сільське господарство
Становлення	Індустріальна	Обробна промисловість
Розквіт	Постіндустріальна	Нематеріальна сфера



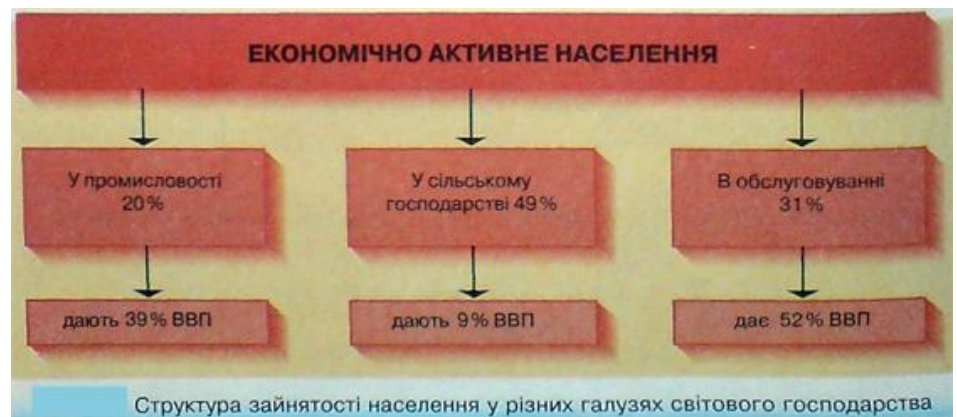
Взаємозв'язки у світовому господарстві

зумовлено технологічними зв'язками, інвестиціями, вимогами менеджменту і маркетингу. Так, утворилися світові міжгалузеві системи енергетики, виробництва матеріалів, машинобудування, агропромисловості, транспорту. А в економічно розвинутих країнах — і військово-промисловий (США, Німеччина, Франція, Росія), науково-виробничий (США, Японія, Німеччина, Велика Британія), аерокосмічний (США, Росія, Японія, Франція, Китай), індустріально-екологічний (ПАР, США) комплекси. Особливості галузевої структури в країнах різних типів наведено в табл.5. Із 6 млрд населення світу економічно активне населення становить 2,7 млрд осіб, які зайняті у різних галузях господарства і продукують ВВП.

**Територіальна структура світового господарства** — це розміщення і розподіл галузей господарства по країнах, регіонах, континентах. Важливою закономірністю розміщення сучасного світового господарства є утворення територіальних груп країн, що мають високі показники економічного розвитку. Розвинуті країни утворюють «центр» світового господарства, володіють великими капіталами, значними ресурсами, впроваджують новітні технології. До «периферії» належать менш розвинуті країни Європи, Азії, Африки і Латинської Америки. Виділяють три економічно розвинуті світові блоки: 1) *Європейський*, на чолі якого стоїть економічно розвинута *Німеччина* (до нього входять і колишні соціалістичні країни); 2) *Американський*, в якому провідна роль належить *США* і *Канаді* (до нього відносять і нові індустріальні країни Америки); 3) *Азіатсько-Тихоокеанський*, де керівну роль відіграє *Японія* (до цього блоку належать країни Південно-Східної та Східної Азії, Китай та нафтодобувні країни Азії). Усі блоки пов'язані між собою різноманітними економічними відносинами, які відіграють найважливішу роль у об'єднанні країн у світову господарську систему. Ці відносини виражено в обміні товарами, послугами, капіталами, робочою силою, інформацією між країнами й регіонами світу. Національні господарства взаємодіють у системі світового господарства за законами міжнародного географічного поділу праці.

**Науково-технічна революція.** Постійний науковий і технічний пошук завжди супроводжує розвиток людства. Поступальний рух у розвитку науки та техніки називають

науково-технічним прогресом (НТП), а якісні стрибки - науково-технічною революцією (НТР), яка докорінно змінює продуктивні сили суспільства. Продовженням науково-технічної є інформаційно-технічна революція. Визначальною особливістю НТР є бурхливий розвиток науки й перетворення в безпосередню продуктивну силу. Сучасна НТР припадає на середину ХХ ст. Її досягнення позначилися на всіх сферах і видах людської діяльності. Сучасна наука стала індустрією відкриттів, потужним стимулом до розвитку техніки. Виникли системи «наука — виробництво» та «освіта — наука — виробництво». Виробництво стало більш наукомістким. Наука не може існувати без сучасної системи освіти. Капіталовкладення в освіту й науку «працюють» на майбутнє. Значні досягнення у цих сферах мають Японія, Велика Британія, США, Німеччина, Франція.





Під впливом НТР відбулися докорінні зміни в технічній базі виробництва? І широко використовуються електронно-обчислювальна техніка та роботи, нові хімічні матеріали, нові види і джерела енергії. Відбулося ускладнення виробничих процесів, які потребують висококваліфікованої робочої сили. НТР охопила й сферу побуту і послуг: людина може за одну хвилину розрахуватись в магазині без грошей електронною кредитною картою, з'явилися електроприлади, які допомагають господарям швидко приготувати обід, випрати і випрасувати білизну.

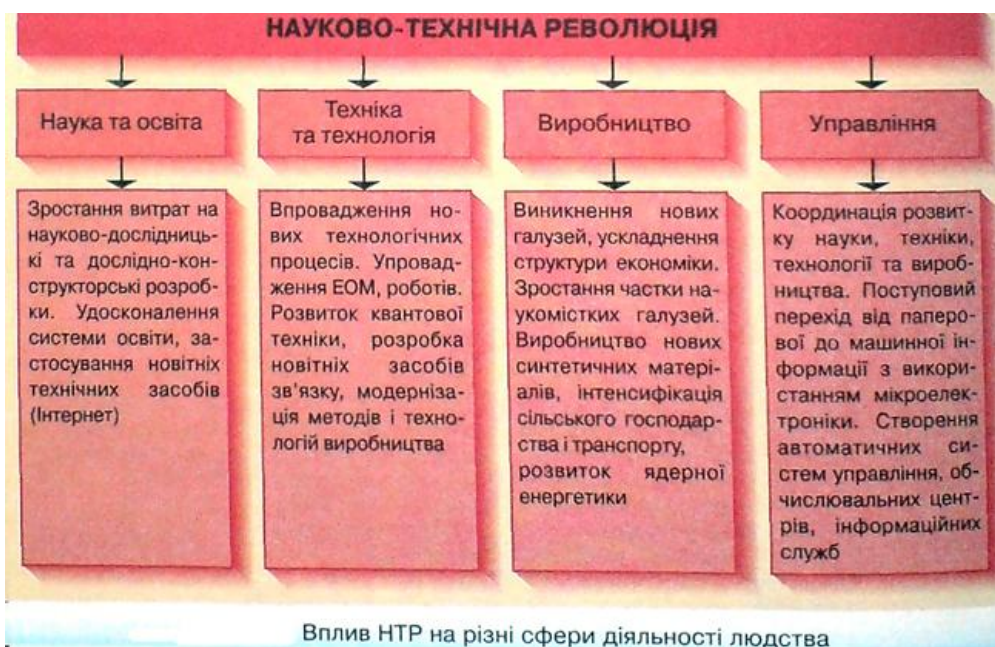
Завдяки НТР відбулися прогресивні зрушення в галузевій структурі господарства. З одного боку, завдяки електронізації і автоматизації вивільнилася частина трудових ресурсів з галузей матеріального виробництва, з іншого боку, збільшується кількість людей, зайнятих у науці, освіті, банківсько-фінансовій і менеджерській діяльності тощо. НТР

має могутній вплив на територіальну організацію виробництва. На географію промисловості, що склалася на початку ХХ ст., вплинули такі чинники, як: 1) територіальний; 2) економіко-географічного положення (як правило, чим більші розміри території, тим багатші її різноманітніші її природні ресурси, тим більше є можливостей для розміщення населення і виробництва); 3) природно-ресурсний (головний для розміщення галузей промисловості); 4) транспортний (сприяє збуту продукції спеціалізованих підприємств, руху населення, наближенню природних ресурсів, формуванню районів нового освоєння). Тепер почали діяти й

Таблиця 5

**Особливості галузевої структури в країнах різних типів**

Група країн	Сільське господарство (з лісовим господарством і рибальством)	Промисловість і будівництво	Обслуговування (транспорт, торгівля, фінанси, управління тощо)
Країни розвинутої економіки	<ul style="list-style-type: none"> <li>Незначна кількість працюючих (до 3%);</li> <li>висока продуктивність праці та землі;</li> <li>продукція експортується (зерно, м'яса і молочна, вина, квіти тощо)</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Кількість працюючих скорочується (до 15%);</li> <li>розвиваються галузі «високих технологій»;</li> <li>експорт високотехнологічної продукції</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Кількість працюючих – значна (до 75%);</li> <li>інтенсивний розвиток індустрії інформації, туризму, фінансово-банківської сфери</li> </ul>
Країни перехідної економіки ( нової індустріалізації і пост-соціалістичні)	<ul style="list-style-type: none"> <li>Кількість працюючих – 10 – 20 %;</li> <li>перебудова АПК;</li> <li>усталений експорт (м'яса, зерна, цукру, кави, бананів, бавовни тощо)</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Значна кількість працюючих (20 – 40 %);</li> <li>застарілі технології (постсоціалістичні країни);</li> <li>залучення іноземного капіталу і передових технологій (країни нової індустріалізації)</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Кількість працюючих збільшується (до 60%);</li> <li>поступовий розвиток галузей</li> </ul>
Країни, що розвиваються	<ul style="list-style-type: none"> <li>Кількість працюючих різко переважає інші галузі (40 – 80%);</li> <li>примітивний рівень землеробства і кочове скотарство;</li> <li>недостатнє забезпечення населення продовольством і водночас орієнтація на експорт (кави, какао, чаю, бананів, цукру, арахісу, пальмової олії тощо)</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Кількість працюючих незначна (3 – 20 %);</li> <li>розвиток індустріалізації (але промисловість ще малорозвинута)</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>Кількість працюючих – незначна (10 – 40%)</li> </ul>



чинники тяжіння до центрів науки та освіти, де готують кадри і проводять фундаментальні наукові дослідження (що визначає географію наукомістких галузей) і тяжіння до кваліфікованої робочої сили. В останні роки важливого значення набуває екологічний чинник. Врахування його під час спорудження господарських об'єктів у багатьох країнах світу стало обов'язковим. НТР триває і прогресивно впливає на світове господарство, заохочуючи людину до нових відкриттів, досягнень і прагнень.

**Енергетика.** Енергетика, або **паливно-енергетичний комплекс (ПЕК)**, — це складна міжгалузева система, яка видобуває паливо та виробляє електроенергію, а також транспортує, розподіляє її. Енергетика — основа сучасного господарства. Рівень споживання електроенергії є важливим показником економічного потенціалу та рівня розвитку країни. Світове виробництво та споживання енергоресурсів (нафти, газу, вугілля, урану, рушійної сили води, енергії Сонця, вітру) поступово зростають. Найбільші енергоспоживачі: США — 26 % світового енергоспоживання, Китай - 10%, Росія - 1%, Японія, ФРН - 4%, Україна, Велика Британія, Італія, Франція — по 2%. За останні два століття світова енергетика пройшла у своєму розвитку два головних етапи нині наблизилися до третього. **Перший**, вугільний етап, тривав упродовж XIX і першої половини XX ст., коли переважало вугільне паливо.

**Другий**, нафтогазовий етап, розпочався в другій половині XX ст. і продовжується нині, що зумовлено багатьма перевагами нафти й газу як ефективніших енергоносіїв порівняно з твердим паливом.

**Третій етап** — це поступовий перехід від використання переважно вичерпних мінеральних ресурсів до енергетичного палива, що ґрунтується на відновлюваних і невичерпних ресурсах, або до альтернативних джерел енергії (енергії Сонця, геотермальної енергії Землі, енергії морів і океанів, вітру, біоенергії, енергії термоядерних реакцій). Це пояснюється погіршенням гірничо-геологічних умов видобування палива і загостренням проблеми енергозабезпечення людства на початку XXI ст.

Проте нині нафтова, газова та вугільна промисловість є основою світової енергетики. Паливна промисловість розвивається в регіонах, де зосереджено паливні ресурси. Нафтова промисловість — провідна галузь енергетики. Нафту видобувають у 75 країнах світу, але географію цієї галузі визначають країни, для яких вона є галуззю міжнародної спеціалізації. Так, завдяки нафтогазовим ресурсам Близький Схід перетворився на основну паливно-енергетичну базу світу. Звідси надходить понад 30% всієї видобутої нафти. Головними її експортерами є країни, що розвиваються, насамперед члени Організації країн — експортерів нафти (ОПЕК).



**Найбільше нафти** видобувають у Саудівській Аравії, Ірані, Іраку, ОАЕ, Кувейті. Майже 20% видобутку дають країни Північної Америки: США, Канада, Мексика. Серед нафтовидобувних країн Південної Америки чільне місце посідає Венесуела. У Європі в Північному морі нафту видобувають Велика Британія та Норвегія, нафтові родовища в морі розробляють Данія, Італія, Нідерланди, Іспанія. Деякі країни СНД теж мають потужний нафтовидобуток (Росія, Азербайджан, Казахстан). В Азії швидкими темпами розвивається нафтова промисловість Китаю, Індонезії. В Африці найбільші нафтодобувні країни — це Нігерія, Єгипет, Алжир, Лівія. Родовища в морі має Австралія. Але в більшості країн Європи, в Японії,



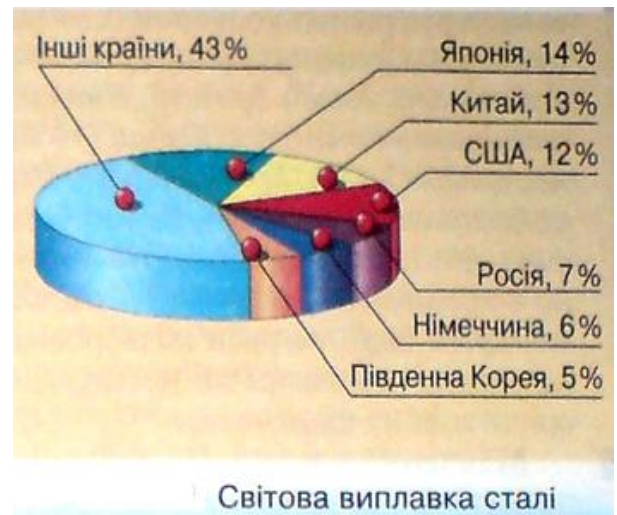
ПАР практично немає власних ресурсів, і вони використовують імпортовану сировину. Нафта залишається «вантажом номер один» світового морського транспорту. Головні вантажопотоки починаються від великих нафтових портів у Перській затоці і ведуть до Західної Європи, США та Японії. Нафтові танкери йдуть від країн Латинської Америки до США і Західної Європи, з Африки - в Європу. Зростає роль газової промисловості. Останнім часом видобуток природного газу, який є важливою енергетичною і хімічною сировиною, швидко збільшується. Основна частина видобутку припадає на Росію, Туркменистан, Іран, ОАЕ, Саудівську Аравію, Катар, Індонезію, США, Канаду, Нідерланди, Велику Британію, Норвегію, Алжир. Газ транспортують газопроводами, а також у зрідженому стані спеціальними танкерами. Розвиток зовнішньої торгівлі природним газом, особливо з країнами Азії та Африки, стримується недостатністю транс- або міжконтинентальних трубопроводів. Найбільшими експортерами газу трубопроводами є Росія, Канада, Нідерланди, крупними постачальниками зрідженого природного газу — Індонезія, Алжир, Бруней, Малайзія, США, Лівія. Вугільна промисловість — найрозвинутіша галузь ПЕК. Її розвиток у період, коли ціни на нафту знизилися, сповільнився, але потім знову набув швидких темпів. Основні країни, на які припадають понад 80% світового видобутку цінної сировини, це Китай, США, Росія, Австралія, ПАР, Індія, ФРН, Польща, Велика Британія. Основні споживачі вугілля — країни, в яких його видобувають, а основна галузь споживання — електроенергетика. Тому на зовнішній ринок потрапляють лише близько 10% загального видобутку вугілля. Важливу роль у конкурентоспроможності вугілля на світовому ринку відіграє його собівартість, яка залежить від способу видобутку (відкритого чи закритого), глибини залягання та потужності пластів. Експортерами вугілля є країни в яких кращі умови його видобутку: *Австралія, США, ПАР.*

**Електроенергетика** — галузь, яка визначає НТП. Основну частину електроенергії виробляють великі електростанції: теплові — 65 %, гідравлічні — 15 % атомні — 15%. У їх розміщенні простежуються певні тенденції: зміщення в райони, що найбільш забезпечені енергоресурсами; у країнах, які імпортують енергоносії, — тяжіння до приморських районів з орієнтацією на нафтопереробні заводи або вугільні термінали; зниження рівня територіальної концентрації в економічних районах. Найбільші потужності АЕС зосереджено у *США, Франції, Японії, Росії, Німеччині, Канаді, Бельгії, Великій Британії, Україні, Швеції.*

**Металургія.** Ця галузь охоплює чорну та кольорову металургію, які є основним виробником конструкційних матеріалів. Чорна металургія виробляє чавун, сталь і прокат, використовуючи як основну сировину залізну руду, а як паливо — високоякісне вугілля. Найбільші запаси залізної руди сконцентровано в Росії, Бразилії, Китаї, США, Канаді, Австралії. Чорні метали виробляють в 67 країнах світу, 80 % загального обсягу випуску сталі дають розвинуті країни. Швидкими темпами розвивається чорна металургія в Бразилії, Індії, Південній Кореї, Туреччині.



Залежність підприємств чорної металургії від сировинної бази поступово зменшується. Крім того, збільшується рівень використання вторинних ресурсів — металобрухту, у розміщенні підприємства чорної металургії тяжіють до місцевих сировини і палива: до залізрудних (Франція, Швеція, Україна, Росія) або до вугільних (Німеччина, Росія, Польща) басейнів. Проте останнім часом їх нерідко споруджують поблизу довізної сировини в портах і припортових районах (Японія, Франція, США) або, орієнтуючись на споживача, будують невеликі переробні заводи (США, Італія, Іспанія). Територіальна структура підприємств чорної металургії в світі має свої особливості: це не окремі металургійні центри, а цілі металургійні райони. Наприклад, у США — Клівленд—Детройт, Чиказький район, у ФРН — Рейнсько-Вестфальський район, у Великій Британії — Південний Уельс.



**Кольорова металургія** сформувалась у країнах, які мають значні запаси руд різних кольорових металів: Росії, США, Китаї, Канаді, Австралії, ШАР. Основну сировину для виробництва алюмінію — боксити — видобувають в Австралії, Гвінеї, Бразилії, Ямаїці, Китаї, Індії. Провідними країнами зі світової виплавки алюмінію є Китай (14%), Росія (13,5%), США (11 %), Канада (10,7%), Австралія (7,4 %), Бразилія (5 %), Норвегія (4,4 %). Поклади свинцево-цинкових руд ще є в багатьох країнах світу. На них багаті надра США, Канади, Австралії, Іспанії, Німеччини, Мексики, Перу. Видобування і виробництво олова сконцентровано переважно в країнах Азії, Африки і Латинської Америки. Більшість промислово розвинутих країн бідні на руди кольорових металів. Основними чинниками розміщення підприємств кольорової металургії є: сировинний, транспортний, енергетичний, орієнтація на споживача.



**Машинобудування.** Це провідна галузь промисловості за загальною вартістю продукції, що виробляється, і за кількістю зайнятого у виробництві населення. Машинобудівний комплекс охоплює машинобудування та металообробку. Він ґрунтується на значних між- і внутрішньогалузевих зв'язках і характеризується складністю структури. На машинобудування припадають 37 % вартості світового промислового виробництва. У світі сформувалися 4 великих ареали машинобудування: Північноамериканський, де основну роль відіграють США, Західноєвропейський, де лідирують Німеччина, Велика Британія, Італія, Франція, Східноазіатський та Південно-Східноазіатський (Японія), Східноєвропейський (машинобудівний комплекс Росії). Досить високого рівня досягло машинобудування в таких країнах Європи, як Швеція, Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Іспанія, Чехія, Польща, Азії — Південна Корея, Сінгапур, Індія, Туреччина, Латинської Америки — Бразилія, Аргентина, Мексика. Але у країнах Азії та Латинської Америки багато створених машинобудівних



підприємств залежать від іноземного капіталу.

Машинобудування складається з кількох стадій технологічного процесу: заготівлі, механічної обробки та складання.

Серед машинобудівних підприємств є чимало заводів, які одержують деталі машин з різних регіонів світу. У територіальному розміщенні машинобудівні підприємства орієнтуються на

сировину (метал та інші конструкційні матеріали), кваліфіковану робочу силу, споживача (ринки збуту). У багатьох країнах світу продукція машинобудівного комплексу становить значну частину

загального експорту країни, наприклад у США та Німеччині — 50%, а в Японії майже 70%.

### Хімічна промисловість

Основною сировиною, що використовується в хімічній промисловості, є коксівне вугілля, газ,

нафта, солі. Продукцію галузі — кислоти, мінеральні добрива, фарби, лаки, отрутохімікати, штучні волокна, синтетичний каучук, пластмаси — використовують у технологічних процесах багатьох галузей господарства. Хімічна промисловість виробляє фототовари, фармацевтичні вироби, побутові хімікати. Найбільшими виробниками хімічної продукції у світі є США (близько 20% світового виробництва), Японія, Росія, Німеччина (по 10%), Китай, Велика Британія, Франція, Італія, Україна. Значного розвитку галузь набула в Бразилії, Індії, Південній Кореї. Основні принципи розміщення підприємств хімічної промисловості такі: тяжіння до місцевої сировини (США, Росія), довізної сировини (наприклад, нафтохімічні підприємства Японії, Італії, Нідерландів, що розташовані в портах), нафто- і газопроводів (США, Росія).





## Лісова і деревообробна промисловість.

Ця галузь охоплює лісозаготівлю, лісопиляння та обробку деревини. Основними виробниками пиломатеріалів у світі є США, Канада, Японія, Швеція, Німеччина, Фінляндія; фанери — Південна Корея, Японія; картону та паперу — США, Японія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Канада.

Понад 50 % світового виробництва целюлози припадають на США і Канаду, а також Швецію, Японію, Росію, Фінляндію, Китай, Бразилію. Підприємства цієї галузі тяжіють до сировини, джерел водопостачання і споживача.



**Легка промисловість.** Провідною галуззю легкої промисловості є текстильна. Основні райони виробництва тканин зосереджено в *Китаї, Росії, США, Індії* (перше місце у світі за випуском бавовняних тканин), *Японії* (світовий лідер за випуском шовкових тканин), *Німеччині*. Підприємства легкої промисловості тяжіють до споживача, сировини і трудових ресурсів. Нині у легкій промисловості світу розрізняють виробництва, які випускають дешеву продукцію, що виробляється низькокваліфікованою робочою силою, і виробництва, які потребують застосування складних технологій, дорогої сировини, висококваліфікованих кадрів.

**Харчова промисловість.** До неї належать галузі, які виробляють продукти харчування, тютюнові, лікєро-горілчані вироби, мінеральні води, біологічні добавки та ін. Підприємства тяжіють до джерел сировини (заводи мінеральних вод, рибоконсервні заводи, виноробна галузь), споживача (підприємства з виробництва продуктів харчування, молокозаводи, борошномельні комбінати, хлібозаводи, кондитерські фабрики та ін.). Між країнами на світовому ринку відбувається постійний товарообмін продукцією харчової промисловості. Значний розвиток промисловості на планеті призводить до загострення екологічних проблем. За умови раціонального природокористування ці проблеми можна розв'язувати, споруджуючи високотехнологічні очисні споруди, впроваджуючи безвідходні технології виробництва, доцільно розміщуючи підприємства.

**Земельний фонд та аграрні відносини.** Сільське господарство - це стародавня сфера діяльності людства. Нині в ній зайнята майже половина працездатного населення Землі. Головне завдання сільського господарства — забезпечення населення продуктами харчування, а окремі галузі промисловості — сировиною. З давніх-давен людина використовувала природу у власних цілях (збирання, полювання, рибальство) і тільки з часом навчилася обробляти землю та розводити тварин. Так поступово почали виникати аграрні відносини між людьми.

Основою сільськогосподарського виробництва є земельні ресурси. Вирішальну роль для країн відіграють кількість і якість сільськогосподарських угідь. Найбільші їх площі зосереджено в Азії та Північній Америці, а найбільш розораною є Європа. До десятки країн, які мають

найбільші площі орних земель, належать: США, Індія, Китай, Росія, Бразилія, Австралія, Канада, Україна, Нігерія, Казахстан. Форми і способи використання людством сільськогосподарських земель дуже різноманітні і залежать від характеру аграрних відносин, рівня розвитку продуктивних сил, специфіки місцевих природних умов.

У розвинутих країнах значна частина земельного фонду є власністю компаній і фермерів, які використовують найману працю. Частиною землі володіє держава. Для країн, що розвиваються, властиві різні форми землеволодіння: від дрібних общинних або сімейних землеволодінь з дрібнотоварним виробництвом до великих латифундій (у Латинській Америці) та феодальних володінь племінних вождів, шейхів, султанів (у країнах Африки та Азії). Проте феодальні відносини поступово змінюються на капіталістичні, поширюються плантаційні та фермерські господарства.

Співвідношення  
рослинництва і  
тваринництва у  
країнах різних регіонів  
світу залежить від  
багатьох  
чинників: природних  
умов, земельних  
ресурсів, рівня  
економічного  
розвитку, етнічних та  
релігійних  
особливостей. Так, у  
розвинутих країнах  
Європи та Америки  
домінує  
високопродуктивне  
тваринництво, а в країнах, що розвиваються, Африки та Азії — рослинництво.



**Рослинництво.** Рослинництво — головна галузь сільського господарства. У світі культивуються близько 1,5 тис. видів рослин. Основою рослинництва є вирощування зернових культур (крім традиційних для нас пшениці, рису, кукурудзи, жита, проса, гречки, у світі до них належать гаюлян, сорго, чумиза та ін.). Зернові займають майже 50 % земель, що обробляються. Основні зернові культури світу — пшениця (580 млн тонн світового валового збору), кукурудза (400 млн тонн), рис (490 млн тонн) (мал. 51). Під ними зайнято 720 млн гектарів земель. Пшеницю, в основному, вирощують у помірних і субтропічних широтах Євразії, Північної та Південної Америки, Австралії. Це так званий пшеничний пояс Землі. Головні її виробники — США, Китай, Індія, Франція, Канада, Австралія, Казахстан, Росія, Україна. Кукурудзу як продовольчу і кормову культуру вирощують здебільшого в Північній і Південній Америці. Значні посіви цієї культури є у США, Бразилії, Мексиці, Аргентині, Китаї, Індії, Австралії. Рис — основна культура екваторіальних, тропічних і субтропічних широт. Його вирощування зосереджено в Китаї (38 % світового збору), Індії





(близькі Щ 20%), Індонезії, Японії та на Філіппінах. Посіви рису є також у Центральній Азії, а південних районах Європи, на півдні Північної Америки. Значну роль у сільському господарстві відіграють й зернобобові культури (квасоля, соя, горох, чечевиця).

**Технічні культури** використовують як сировину для різних галузей промисловості. Їх поділяють на декілька груп: волокнисті (бавовник, льон-довгунець, коноплі, джут, сизаль), цукроносні (цукровий буряк, цукрова тростина), олійні (соняшник, олива, олійна пальма, соя, арахіс, рапс), каучуконосні (гевея), крохмаленосні (картопля, батат, маніок), лікарські культури, з яких виробляють тонізуючі речовини (чай, кава, какао, кола), прянощі (гвоздичне дерево, перець чорний і червоний, коріандр, кориця тощо.)

**Льон** — основна волокниста культура помірного поясу. Їого вирощують переважно в Китаї, Франції, Росії, Білорусі, Україні. Джут (волокно якого йде на виготовлення мішковини, килимів, шпагату) вирощують Індія, Бангладеш, Китай. Каучуконоси культивують у Малайзії, Таїланді, Індонезії, Шрі-Ланці, В'єтнамі. Цукрову тростину вирощують у США, Індії, Бразилії, Австралії, Мексиці, Китаї, Філіппінах, ПАР, на Кубі; цукровий буряк — у Франції, Німеччині, Україні, Росії, США, Китаї, країнах Південної Америки. Виробництво цукру в світі становить близько 110 млн тонн на рік. Серед країн, що вирощують олійні культури, лідерами є США, Індія, Китай, Італія, Бразилія. Серед крохмаленосних культур найбільш розповсюджена картопля. Вона займає майже 19 млн гектарів орних земель світу. Основні її виробники — Польща, Росія, Україна, Китай, США, Білорусь, Франція. Тропічні фрукти вирощують та експортують до інших країн Туреччина, Сирія, Греція, Португалія, Іспанія, Ізраїль, США, Куба. Деякі країни спеціалізуються на вирощуванні одного-двох видів фруктів (наприклад, Грузія — мандаринів, Ізраїль — лимонів, Панама, Гондурас, Коста-Рика — бананів).

**Тваринництво.** Ця галузь сільського господарства розвинута в усіх регіонах земної кулі, проте у різних країнах воно має неоднаковий рівень розвитку. В економічно розвинутих країнах і країнах з перехідною економікою воно є високоінтенсивним і високомеханізованим, а тому — високотоварним. У країнах, що розвиваються, тваринництво має екстенсивний характер, і є менш продуктивним. Продукція, яку виробляє тваринництво, є



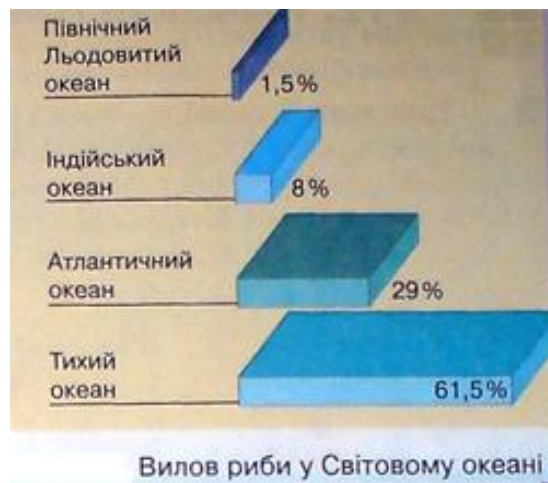
різноманітною — м'ясо, молоко, яйця, риба, вовна, шкіра, перли та ін. Перші місця у світі за поголів'ям великої рогатої худоби посідають країни Азії (Індія, Китай), Африки (Єгипет, Ефіопія, Лівія), Америки (США, Канада, Бразилія, Аргентина, Мексика). Розвиток вівчарства останнім часом набув світового значення, що пов'язано з постачанням на світовий ринок вовни. Лідером у цій галузі є Австралія. Близько половини світового поголів'я овець припадає на країни, що розвиваються, — Туреччину, Іран, Пакистан, Індію, Афганістан, Ефіопію, Судан та ін.

**Свинарство** розвинуто в Європі, Азії і Північній Америці. Проте в районах проживання мусульман свиней практично не розводять через релігійні традиції. На першому місці в світі за поголів'ям свиней — Китай.

**Птахівництво** має найбільший розвиток у США, Китаї, Італії, Франції, Росії, Україні, Іспанії, Японії, Канаді.

**Набуває розвитку рибництво** — штучне розведення риби, а також збільшення кількості й поліпшення якості риби у природних та штучних водоймах.

**Рибальство** один з найдавніших промислів людства. Воно поширене всюди, де є вихід до моря або річки. Половина всіх світових виловів риби припадає на такі країни, як Японія, Росія, Китай, США, Чилі, Перу. Останнім часом значно розвинувся морський промисел, який передбачає не тільки виловлення риби, а й добування морепродуктів - морської капусти, інших водоростей, різних тварин, що використовуються як продукти харчування і як сировина для легкої промисловості. Підвищується значення аква- та марикультури, що має давні корені існування. Тому на спеціально створених фермах та плантаціях у морях і лагунах штучно вирощують молюсків, рибу, ракоподібних тощо. Плантації молюсків існували в Японії та Китаї ще до нашої ери. Нині підводні ферми з розмноження молюсків (мідій-перлинниць, морських гребінців) поширені в Японії, Китаї, США, Франції, Великій Британії, Нідерландах, Іспанії, Росії та ін.



**Транспорт.** Транспорт - одна з найважливіших сфер господарства, що відображає рівень розвитку і структуру економіки країни, а транспортна мережа вказує на розміщення населення та виробництва. Транспортна мережа розвинута на земній кулі нерівномірно. Загальна довжина шляхів сполучення (без морських трас) становить приблизно 30 млн умовних кілометрів, по них щороку перевозять 120 млрд тонн вантажів та 1 трлн пасажирів. І найбільша густота транспортної мережі — у США, Канаді, країнах Європи, Японії, Індії, Пакистані, Східному Китаї.

**Таблиця 6**  
**Країни з найбільшою довжиною залізниць**

Країна	Довжина, тис. км
США	265
Росія	86
Канада	68
Китай	55
ФРН	44
Австралія	42
Аргентина	40
Бразилія	31
Японія	30



Основним видом сухопутного транспорту є залізничний. Загальна протяжність залізниць у світі становить 1,28 млн кілометрів, і половина з них розміщена в 6 країнах: США, Канаді, Росії, Індії, Китаї, Австралії. У деяких країнах, що розвиваються взагалі немає залізниць.

Автомобільний транспорт перевезеннях пасажирів і вантажів на короткі відстані відіграє основну роль. На автошляхи припадають дві третини загальної довжини світових шляхів сполучення. Найбільша протяжність автошляхів з твердим



покриттям — у США.

**Трубопровідний транспорт** розвивається швидкими темпами, що пов'язано з інтенсивним видобутком нафти та газу. Для його розвитку вже не є перешкодою гірські й водні перепони. Найбільша протяжність трубопроводів — у США, Росії, Канаді. Крім основних сухопутних видів транспорту існує ще й гужовий; у ньому як тягу використовують силу упряжних тварин (коней, волів, верблюдів, оленів, собак тощо).

**Повітряний транспорт** — наймолодший вид транспорту, що стрімко розвивається. Він дає змогу пасажирам швидко дістатися до найвіддаленіших куточків земної кулі. Особливо значущим він є для країн, що мають великі території, — США, Росії, Китаю, Австралії, Канади. Повітряний транспорт відіграє важливу роль у міжнародних пасажирських перевезеннях. Основні з них здійснюються через Атлантичний океан. Найбільші пасажирообіги мають США, Німеччина, Японія, Велика Британія, Канада. Найбільші аеропорти світу розташовані в Нью-Йорку, Чикаго, Франкфурті-на-Майні, Лондоні, Парижі. Кожен з них пропускає більш як 15—30 млн пасажирів за рік. Рухомий склад водного транспорту світу налічує близько 80 тис. кораблів.

**Морський транспорт** відіграє значну роль у світовому вантажообігу, особливо у міжнародній торгівлі. Він забезпечує майже 80% перевезень між країнами. Майже половину усіх морських шляхів пролягають водами басейну Атлантичного океану. Велике значення мають Суецький і Панамський канали, які суттєво скорочують морські шляхи між океанами. Великі морські держави, конкуруючи між собою і намагаючись зменшити витрати на утримання морського флоту та збільшити його прибутки, приписують свої судна до портів країн із так званим зручним прапором. Здебільшого «зручний», або «дешевий», прапор мають країни, що розвиваються. В них, як правило, немає суворої законодавчої бази щодо утримання морського флоту, охорони праці людей та оподаткування. У зв'язку з цим лідерами світового торговельного флоту поряд з Японією і США стали Ліберія, Панама, Кіпр. Для окремих держав (Норвегії, Греції, Сінгапуру) послуги морського транспорту є галуззю спеціалізації господарства.

Річковий (озерний) транспорт використовують для перевезення вантажів і пасажирів як у межах країни, так і для міжнародних сполучень. Великими міжнародними водними шляхами є річки Меконг, Ганг у Азії, Конго — Африці, Амазонка, Парана, Міссурі — Америці, Рейн, Дунай, Одер, Ельба — в Європі. У США основні перевезення здійснюються водною системою Міссісіпі — Великі озера. Транспорт об'єднує світове господарство; і є матеріальною основою територіального поділу праці. Рівень і характер розвитку транспорту окремих країн залежать від рівня розвитку продуктивних сил, розмірів території тощо.

**Міжнародні економічні зв'язки.** Існує багато форм міжнародних економічних відносин і зв'язків, на географію яких впливає міжнародний географічний поділ праці.

Таблиця 7 Країни з найбільшою довжиною автошляхів	
Країна	Довжина, тис. км
США	5 640
Японія	1 127
Китай	840
Індія	835
Франція	719
Росія	620
ФРН	480

Таблиця 8 Країни, що володіють найбільшим торговельним флотом		
Країна	Тоннаж, тис. брутто-тонн	Кількість суден
Ліберія	51 390	1 512
Панама	41 750	3 920
Японія	33 615	4 015
Греція	23 460	1 572
США	16 835	825
Кіпр	15 315	1 300
Китай	11 811	1 370
Росія	10 100	1 010

**Міжнародна (зовнішня) торгівля** — найбільш розвинута форма міжнародних економічних зв'язків. Вона здійснюється за рахунок купівлі — продажу різних товарів і сировини країнами. Зовнішня торгівля охоплює різного роду біржі, аукціони, ярмарки. Більша частина обороту загальносвітової зовнішньої торгівлі товарами і послугами — це результат взаємних торговельних зв'язків між економічно розвинутими країнами — США, Німеччиною, Великою Британією і Японією.



**Кредитно-фінансові зв'язки** (ринок капіталу) полягають у вивезенні капіталу, що відбувається в різних формах: міжнародні займи і кредити — вивезення так званого позикового капіталу, прямі закордонні капіталовкладення — інвестиції, що передбачають створення власного виробництва за кордоном або придбання контрольного пакета акцій місцевих компаній, надання різноманітних міжнародних послуг, наприклад у будівництві. Ці



Таблиця 9

Участь країн світу в міжнародному туризмі

Країна	Кількість іноземних туристів за рік, млн осіб
Франція	62
США	45
Іспанія	41
Італія	36
Китай	26
Велика Британія	26
Мексика	22
Угорщина	21
Польща	19
Канада	17

функції здійснюють зовнішньоекономічні банки, банківсько-фінансові центри, валютні ринки. У світі сформувалися потужні банківсько-фінансові центри: у Європі — Лондон, Париж, Франкфурт, Цюрих, Амстердам, Відень; у Америці — Нью-Йорк, Чикаго, Лос-Анджелес, Мехіко, Ріо-де-Жанейро; у Азії — Токіо, Сеул, Сінгапур, Мумбай. Світовий ринок послуг охоплює науково-технічне співробітництво, міжнародний туризм, транспортні послуги. Науково-технічне співробітництво здійснюється на основі міжнародного обміну науково-технічною інформацією, раціоналізаторськими здобутками (продаж патентів, ліцензій). Їх зумовлюють НТР та розвиток міждержавної спеціалізації не тільки у виробництві, а й у науці.

**Міжнародний туризм** базується на «готельній індустрії» — мережі туристських фірм, готелів, мотелів, кемпінгів, транспортних організацій, інформаційних і рекламних служб, підприємств, що виробляють сувеніри. У деяких порівняно невеликих країнах міжнародний туризм є основним джерелом одержання валюти. Наприклад, у Іспанії, Португалії, Австрії, Греції прибутки від міжнародного туризму становлять 30—40% експорту товарів і послуг, на Багамських Островах - 80, на Кіпрі— майже 88, у Непалі— понад 95%. Міжнародні зв'язки визначають економіку світу в цілому. Нині вони в різних формах охоплюють велику кількість різних міжнародних операцій, в яких беруть участь практично всі країни.